

in English language difficult vary just as much. There are some of them: they just don't know the most important words; they are trying to understand every word; they don't recognize the words that they know; they have problems with different accents; they have a mental block; they are distracted by background noise; they can't tell the difference between the different voices; they can't cope with not having images. It was proved that listening plays a crucial role in the communication process, in general and in language learning in particular.

Nowadays we have a lot of opportunities to improve our language. Some important conclusions were made concerning the effectiveness of the improving of students' listening comprehension. The main of them is the Internet. So, in this article we suggest some useful websites for English learners.

Key words: *listening comprehension, English language, pupils, lesson, language proficiency, understanding.*

УДК 373.5:159.9.227

С. М. Кондратюк

Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

ПСИХІЧНЕ ЗДОРОВ'Я МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЯК УМОВА ПОДОЛАННЯ ТРУДНОЩІВ У НАВЧАННІ

У статті розглядається проблема виникнення труднощів у навчанні молодших школярів і обґрунтування залежності цього явища від психічного здоров'я дітей. Характер виявлених домінуючих причин труднощів у навчанні, як внутрішніх так і зовнішніх, підтверджує те, що перебудова в сучасній початковій школі спрямована на підсилення розвиваючого впливу навчання, формування в учнів початкових класів навичок навчальної роботи, що безпосередньо пов'язано зі станом їхнього здоров'я та його психічної складової зокрема. Автор вбачає перспективними напрямками для майбутніх наукових розвідок висвітлення інноваційних підходів до подолання труднощів у навчанні дітей молодшого шкільного віку.

Ключові слова: *психічне здоров'я, молодші школярі, початкова школа, труднощі в навчанні, вчителі початкових класів.*

Постановка проблеми. Сучасний період розвитку української держави вимагає докорінної перебудови процесу виховання молодого покоління.

Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття») визначила стратегію розвитку освіти в Україні, пріоритетні напрями та шляхи створення життєздатної системи безперервного навчання й виховання для досягнення високих освітніх рівнів, забезпечення можливостей постійного духовного самовдосконалення особистості, формування інтелектуального та культурного потенціалу як найвищої цінності нації. Відродження педагогіки в Україні стало нагальною потребою нашого часу. У контексті розбудови незалежної України, створення системи національної освіти та виховання особливого значення набуло науково обґрунтоване розв'язання виховних і навчальних завдань засобами сучасної педагогіки, базуючись на засадах здоров'язбережувальної педагогіки.

Зміст загальних завдань, практична реалізація яких спрямована на фор-

мування особистісних рис громадянина України, що включають у себе національну свідомість, розвинену духовність, моральну, художньо-естетичну, трудову, фізичну, екологічну культуру, може бути реалізована лише за умов формування національної свідомості, виховання духовної культури, утвердження принципів загальнолюдської моралі й виховання свідомого ставлення до навчання, розвиток пізнавальної активності й культури розумової праці.

Аналіз актуальних досліджень. Особливо нагальною стала проблема труднощів у навчанні й загальне відставання учнів у школах, що не відповідає потребам державотворення й формуванню високоосвічених і достойних громадян демократичної європейської держави. Проблема неуспішності учнів загальноосвітніх шкіл, особливо в початкових класах, постійно привертала до себе увагу педагогів – як учених, так і практиків. Серед видатних учених, які займалися цією проблемою, висували свої теоретико-методологічні підходи до подолання неуспішності школярів привертають уваги праці Л. М. Співак, Н. А. Бастун, Ю. З. Гільбуха, Л. В. Дзюбко, І. В. Дубровіна, Ю. О. Приходько, В. С. Цетлін та ін.

Мета даної статті полягає у висвітленні проблеми виникнення труднощів у навчанні молодших школярів та обґрунтуванні залежності цього явища від психічного здоров'я дітей молодшого шкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Проблема неуспішності учнів загальноосвітніх шкіл (ЗОШ), починаючи з початкових класів, і сьогодні не позбулася своєї актуальності. Попередження труднощів у навчанні безпосередньо пов'язано з успішним здобуттям середньої освіти, а неуспішність не дозволяє учневі вчасно закінчити школу й оволодіти необхідними знаннями і вміннями. Встановлено, що неуспішність школярів закономірно пов'язана з психічним здоров'ям, що характеризується як відповідність когнітивної діяльності календарному віку, розвиненість довільних психічних процесів і наявність саморегуляції, адекватна самооцінка, наявність адекватних позитивних емоцій, відсутність шкідливих звичок [1, 27–30].

Першочергового значення в досліджуваній проблемі набуває психічний розвиток учнів початкових класів, який характеризується, крім загальних закономірностей, властивих розвитку всіх людей, віковими особливостями. Психічні властивості кожного учня є результатом індивідуального розвитку [25, 87]. Спостереження за учнями дають можливість з'ясувати індивідуальні відмінності між ними. Учні різняться не лише поведінкою, а й ставленням до навчання та праці, інтересами та здібностями, емоційно-вольовими рисами й моральними якостями. Вони не просто різні, а в кожного з них є щось властиве тільки йому одному. Природжені відмінності сталіші, стійкіші до впливів навколишнього оточення. Це природні особливості нервової системи, особливості взаємозв'язку сили, урівноваженості й рухливості нервових процесів збудження й гальмування. Поєднання сили врівноваженості й рухливості, основних процесів нервової системи складає її індивідуально-

типологічну своєрідність, що утворює певні типи нервової системи та вищої нервової діяльності, проявом яких є темперамент. І саме темперамент відіграє важливу роль у ставленні дитини до навчання, а звідси, й певним чином впливає на прояв неуспішності [4, 61]. Тому неуспішність – це проблема психолого-педагогічна. Спеціалістами відмічено недосконалість дошкільного навчання, недоліки в організації шкільного навчання, що ігнорує об'єктні особливості різних груп ослаблених дітей, як фізично, так і психічно [6, 8].

Проблемі труднощів молодших школярів у навчанні приділялось і приділяється максимум уваги. Тільки за останні кілька десятиріч були створені класи вирівнювання, потім – запроваджено диференційоване навчання, класи підвищеної індивідуальної уваги. А поряд із ними вже друге десятиріччя функціонують спеціальні школи та класи інтенсивної педагогічної корекції для дітей із затримкою психічного розвитку, поширення у практику шкіл набула інклюзивна освіта. Тим часом переважній більшості дітей, які хронічно не встигають, так і не надається суттєва допомога.

Причин недостатньої ефективності спеціальних класів дітей із труднощами в навчанні багато. Серед них: недостатня забезпеченість програмами, підручниками, посібниками, спеціальними педагогічними технологіями. Хоча останнім часом і намітилися позитивні зрушення: створено серію підручників для початкової школи інтенсивної педагогічної корекції для дітей із затримкою психічного розвитку, удосконалюються й розробляються варіативні програми. Проте все це успішно запрацює, коли вирішуватиметься чи не основна проблема – правильний відбір дітей до спеціальних класів та індивідуалізація педагогічного підходу до кожної дитини, засновані на діагностиці, глибокому вивченні причин, що зумовлюють ці труднощі в навчанні. Насамперед, підвищення рівня діагностики дасть змогу передбачити, якій дитині потрібно навчатися в класі інтенсивної педагогічної корекції, де початковий період навчання буває подовженим на один, а то й два роки, а яка зможе подолати свої проблеми в класі підвищеної індивідуальної уваги, де темп навчання такий самий, як у звичайних масових класах, а сприятливі умови для поліпшення навчання й розвитку дитини забезпечуються меншою завантаженистю вчителя завдяки меншій наповнюваності класу, а відтак виникає більше можливостей для індивідуальної роботи з учнями. Серед дітей із труднощами в навчанні чимало й таких, яким би вистачило індивідуальної допомоги й в умовах звичайного масового класу, аби вчасно зрозуміли їх проблеми.

Причини цих порушень бувають різні. Це і шкідливі впливи в період внутрішньоутробного розвитку: гіпоксія (нестача кисню), отруєння алкоголем чи наркотиками, ніотином або іншими шкідливими речовинами, яких багато в екологічно неблагополучному середовищі. Причиною можуть бути і травми головного мозку. Фахівці надають важливого значення і спадковим факторам. Звичайно такі першопричини порушень поведінки та навчання

згодом обтяжуються вторинними причинами, які часом можуть бути складнішими за первинні. Йдеться про негативні психолого-педагогічні умови виховання і розвитку дитини, пов'язані з нерозумінням батьками та педагогами психічного стану дитини. Так, гіперактивні діти дуже важкі у вихованні, їхня поведінка вносить дезорганізацію в дитячий колектив, спілкування з ними стомлює. Тому вони викликають роздратування, а то й ворожість з боку дорослих, у педагогічних методах яких дедалі більше переважають репресивні. У зв'язку з постійним труднощами в навчанні чи невстиганням цих дітей, у батьків і педагогів виникає питання про необхідність спеціальних умов навчання та яких саме.

Під час вирішення цього питання потрібно розуміти, що діти при подібностях негативних проявів поведінки й розладах уваги мають різну їх вираженість. Крім того, у них різний рівень інтелектуального розвитку: у одних дітей він може бути досить високий, у інших – значно нижчим, до відставання від вікової норми. Відповідно, вони потребують і різного навантаження й темпу засвоєння навчального матеріалу. Тому кожную дитину з розладами навчання обстежує психолого-медико-педагогічна комісія, перш ніж визначити умови її навчання.

Основною причиною труднощів у навчанні є несприятливі психологічні фактори, які, зрештою, і формують такий пасивний спосіб реагування в усіх тих ситуаціях, де треба зробити психічне зусилля. Цей тип поведінки дитини продукує, на перший погляд, благополучна сім'я, де батьки багато уваги приділяють вихованню дітей, виявляють надмірну вимогливість та авторитарність, мало звертаючись до внутрішнього світу дитини. Як правило, в таких сім'ях від дітей вимагають більшого, ніж вони можуть здійснити в даний час, а тому втрачають і те, чого за інших умов можна було б досягнути без особливого напруження. Таким дітям важко розпочати виконання завдання. Початок – найважчий період у будь-якій роботі: дитині треба уявити, що необхідно зробити, ставитися до завдання як до здійсненого, бо інакше воно не може бути прийнятим. Усе це потребує психічного зусилля, на яке астенічна дитина мало здатна. Тому саме початок виконання завдання потребує найбільшої уваги: підбадьорення учня, планування послідовності роботи. Дуже важливо, щоб, користуючись допомогою, дитина вірила, що вона досягла успіху не тільки завдяки допомозі старших, а й тому, що вже дещо вміє робити й сама.

У ході експериментального дослідження, із отриманих при анкетуванні педагогів відповідей, встановлено, що зміст додаткової роботи з учнями, які мають труднощі в навчанні, у більшості вчителів не відзначається різноманітністю. Це повторне пояснення незасвоєного матеріалу, додаткові завдання, диктанти, постійне повернення до пройденого матеріалу. При цьому всі без винятку вчителі застосовують до невстигаючих дітей ті самі методичні прийоми, які розраховані на невстигаючих. Фактором, який

ускладнює подолання неспішності в учнів, більшість учителів називає недостатню кількість часу для додаткових занять із невстигаючими. Хоча деякі вчителі на власному ентузіазмі використовують для цього ранкові години (до першого уроку) або нульові уроки, як їх називають учителі; інші залишають дітей після уроків; решта вчителів використовує уроки фізкультури, малювання, музики. Ті вчителі, які працюють на групах подовженого дня, ведуть роботу з відстаючими індивідуально.

Проведене нами дослідження дає підстави стверджувати, що додаткові заняття вчителів із невстигаючими учнями після уроків або за рахунок інших предметів дають мало користі. За словами респондентів, невстигаючі учні, як правило, втомлюються більше, ніж встигаючі, і позбавляти їх рухової активності недоцільно, а після занять у слабших учнів низька розумова здатність, незрозумілий їм матеріал стає для них ще важчим. Найбільше травмує дітей факт залишення їх після уроків, особливо в першому класі. Деякі плачуть, інші намагаються йти додому разом з однокласниками. Встановлено, що рекомендації вчителя батькам невстигаючих учнів зводяться до такого: змушувати дитину більше читати, писати з нею диктанти, давати їй для розв'язування додаткові вправи.

Правильне й розумне ставлення в сім'ї та школі до проблем дитини, знання причин, які знижують повноцінне навчання, своєчасна допомога дають можливість підвищити успішність, полегшити адаптацію у шкільному колективі та пробудити впевненість школяра в собі.

Успішність засвоєння знань зумовлена складною системою психологічних факторів. До них належать особливості розумової діяльності молодшого школяра, ставлення до учіння, самооцінка власних успіхів, рівень домагань, вікові й індивідуальні особливості розвитку, а також метод навчання, умови життя тощо. Важливою психологічною передумовою успішності учіння є психічне здоров'я. Як свідчить практика шкільного навчання, знання за обсягом шкільної програми можуть бути засвоєні кожним учнем, який не має серйозних дефектів розумового розвитку. Проте існують значні проблеми в забезпеченні необхідного рівня засвоєння навчального матеріалу в навчанні з окремих предметів. Однакові за зовнішнім проявом труднощі в навчанні деяких школярів мають різну природу залежно від структури особистості та її якісних характеристик.

Виділимо кілька критеріїв труднощів у навчання учнів:

- пізнавальна спрямованість особистості;
- ставлення до учіння;
- ставлення до школи та її середовища;
- здатність організувати власну навчальну діяльність.

Учителю варто знати внутрішні й зовнішні причини виникнення труднощів у навчанні молодших школярів і в разі потреби допомогти виробити власний стиль навчальної діяльності, відповідний психологічним

можливостям учня (табл. 1) [3, 182].

Таблиця 1

**Внутрішні та зовнішні причини виникнення труднощів у навчанні
молодших школярів**

Причини виникнення труднощів у навчанні молодших школярів					
Внутрішні по відношенню до учня			Зовнішні по відношенню до учня		
Недоліки біологічного розвитку	Недоліки психічного розвитку	Недоліки вихованості особистості	Недоліки впливу середовища	Недоліки впливу школи	Недоліки освіти особистості
а) дефекти органів чуття; б) соматична ослабленість; в) особливості ВНД, яка негативно впливає; г) психопатологічні відхилення	а) слабкий розвиток інтелекту; б) слабкий розвиток волі; в) слабкий розвиток емоційної сфери особистості; г) відсутність пізнавальних інтересів	а) недоліки в розвитку моральних якостей; б) недоліки у відношеннях з колективом учнів вчителями; в) недоліки трудового виховання	а) недоліки впливу сім'ї; б) недоліки впливу однолітків; в) недоліки впливу мікросередовища	а) недоліки процесу навчання та навчальних посібників; б) недоліки виховного впливу школи (учителів, колективу учнів та ін.)	а) прогалини в знаннях і вміннях; б) прогалини в навичках з навчальної праці

У ході експериментального дослідження встановлено, що в початкових класах частіше помітні прогалини в розвитку вмінь навчально-пізнавального характеру (59 % досліджених випадків), недостатня працездатність школярів, викликана частими захворюваннями (19 % досліджених випадків). У слабовстигаючих школярів саморегуляція порушується. Планування дій у них дуже ускладнене, самоперевірка, як правило, відсутня. Повільно виконуючи класну роботу, ці учні не встигають провести перевірку навіть у тих випадках, коли вчитель нагадує про її необхідність. У цій складовій навчальної діяльності основну роль відіграє бажання позбутися проблем і замість перевірки в цих учнів частіше всього виступає лише зовнішня сторона. Наприклад, при закріпленні вивченої таблички множення на 5, учень припустився помилки, перемножуючи два числа « $5 \times 6 = 40$ », – відповів учень. На вимогу вчителя перевірити учень автоматично, не задумуючись, розділив його на 6 і отримав 5. Таким чином, був створений вигляд перевірки, а зміст перевірки втрачений.

На нашу думку, щоб глибше дослідити причини труднощів у навчанні або неуспішності учнів у початкових класах, потрібно з'ясувати передумови зазначеної проблеми. Останнім часом причиною неуспішності стає незадовільний стан здоров'я школярів. Медико-соціологічні дослідження розкривають такі передумови цього явища.

1. Порушення екологічного балансу в оточуючому середовищі, який, відбиваючись на здоров'ї матері, призводить до різних дефектів організму ще в ранньому дитинстві.

2. Фізичні й емоційні перевантаження жінок у системі сімейних і виробничих відносин впливають на організм дітей та на умови їхнього життя.

3. Збільшення випадків алкоголізму та наркоманії, що створює умови для народження психічно й фізично хворих дітей і негативно впливає на життя їх у сім'ї.

4. Низька культура сімейного виховання взагалі, велика кількість неповних і неблагополучних сімей, внутрішньосімейні конфлікти, які створюють основу для поглиблення нервово-психічних відхилень і виникнення соціальної занедбаності.

5. Недоліки в охороні здоров'я, які не дозволяють своєчасно виявити в сім'ї ослаблених дітей і забезпечити їх необхідною методичною допомогою.

Нами виділено три групи причин труднощів у навчанні молодших школярів. Причини першої групи породжують недоліки навчально-виховної роботи вчителів:

1. Дидактичні (порушення принципів та правил дидактики).

2. Виховні (головним чином недооцінка позакласної та позашкільної роботи з дітьми).

Друга група причин обумовлена порушеннями нормального фізичного, фізіологічного та інтелектуального розвитку дітей, до цих причин віднесемо такі: незадовільний стан здоров'я; фізичні вади; індивідуальні психологічні особливості; негативні риси характеру.

Причини третьої групи безпосередньо залежать від бажання вчителів та учнів: слабка матеріальна база школи; низький рівень дошкільного виховання; домашні умови життя учнів; культурний рівень батьків; відносини в сім'ї.

Останнім часом учителі школи сконцентровані на подоланні труднощів, які вже виникли. У центрі їхньої уваги була не профілактика зазначеного явища, а лише боротьба з ним.

Проведене дослідження виявило, що вчителі початкових класів зазначають дві причини неуспішності – слабкий інтелектуальний розвиток і слабкий стан здоров'я учнів, які еволюціонують з класу в клас. Зростає й кількість невстигаючих через негативне ставлення до навчання. Розподіл домінуючих причин відставання в навчанні у хлопчиків і дівчаток теж має свою специфіку. Серед невстигаючих 79 % хлопчиків і 21 % дівчаток. При цьому негативне ставлення до навчання, неорганізованість, безсистемність і недисциплінованість складає 44 % всіх причин неуспішності у хлопчиків і 22 % – у дівчаток. Це доводить необхідність покращання виховної роботи з хлопчиками, особливо в 1–2-их класах, але з віком посилення виховної

роботи потребують діти обох статей.

Особливого значення в нашому експериментальному дослідженні набуло з'ясування форматів впливу недоліків у роботі вчителів на формування виявлених причин труднощів у навчанні молодших школярів. Для цього було проведено вивчення типових ускладнень учителів у їх педагогічній діяльності методом самооцінки. Опитування показало, що особливі проблеми, які виникають перед учителем, є здійснення індивідуального підходу до учнів з метою розвитку їх мислення, формування потреб у навчанні, своєчасного подолання прогалин у знаннях. Тобто ієрархія загально-методичних ускладнень педагогів, в основному, співпадає з ієрархією причин труднощів у навчанні школярів. Усе це дає підстави вважати, що вирішальне значення серед факторів, які викликають прогалини в розвитку їхнього мислення, у знаннях, навичках роботи, низький рівень інтересу до навчання та вихованості, мають недоліки в організації навчально-виховного процесу в школі.

Зважаючи на дані аналізу причин неуспішності школярів і об'єктивні причини (слабкий стан здоров'я та погані побутові умови), а також виключаючи невелику частину дітей з дійсно слабкими інтелектуальними можливостями (а не прогалинами в їхньому розвитку, що переважно мали на увазі вчителі при оцінці «слабкий розвиток»), то на частину недоліків навчально-виховного процесу, за даними самих учителів, приходиться до 70 % усіх причин. Коригування цих даних і результатів самооцінки вчителів впевнено підтверджує оптимістичний підхід передових шкіл до вирішення проблем подолання труднощів у навчанні учнів початкових класів. Аналіз характеристик молодших школярів методом «педагогічного консиліуму» показав, що за всіма показниками (розвитку навичок навчальної роботи, вихованості) значно краще у класних колективах, де навчально-виховний процес відбувається творчо та цілеспрямовано з вірою в можливості профілактики труднощів у навчанні та попередження неуспішності школярів.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Характер виявлених домінуючих причин труднощів у навчанні підтверджує те, що перебудова в сучасній початковій школі спрямована на підсилення розвиваючого впливу навчання, формування в молодших школярів навичок навчальної роботи, що безпосередньо пов'язано зі станом їхнього здоров'я, зокрема й психічного.

Стаття не претендує на повне вирішення всіх аспектів проблеми впливу стану психічного здоров'я на виникнення труднощів у навчанні молодших школярів. Перспективними напрямками майбутніх наукових розвідок вбачаємо висвітлення інноваційних підходів до подолання труднощів у навчанні дітей молодшого шкільного віку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ілляшенко Т. Хто вони – ті, що не встигають? / Т. Ілляшенко // Початкова

школа. – 1999. – № 2. – С. 27–30 ; № 3. – С. 25–29.

2. Киричук О. І. Навчальні інтереси молодших школярів / О. І. Киричук. – К. : Рад. шк., 1982. – 127 с.

3. Педагогічна психологія / під ред. Проколієнка Л. М., Ніколенка Д. Ф. – К. : Вища школа, 1991. – 292 с.

4. Психологические проблемы неуспеваемости школьников / за ред. Н. А. Менчинской. – М. : Педагогика, 1971. – 318 с.

5. Цетлин В. С. Предупреждение неуспеваемости учащихся / В. С. Цетлин. – М. : Знание, 1989. – 80 с.

РЕЗЮМЕ

Кондратюк С. М. Психическое здоровье младших школьников как условие преодоления трудностей в обучении.

В статье рассматривается проблема возникновения трудностей в обучении младших школьников и обоснование зависимости этого явления от психического здоровья детей. Характер выявленных доминирующих причин трудностей в обучении, как внутренних, так и внешних, подтверждает то, что перестройка в современной начальной школе направлена на усиление развивающего влияния обучения, формирование у учащихся начальных классов навыков учебной работы, что непосредственно связано с состоянием их здоровья и его психической составляющей в частности. Автор видит перспективными направлениями для будущих научных исследований освещение инновационных подходов к преодолению трудностей в обучении детей младшего школьного возраста.

Ключевые слова: психическое здоровье, младшие школьники, начальная школа, трудности в обучении, учителя начальных классов.

SUMMARY

Kondratiuk S. Mental Health of Junior Students as the Condition of Overcoming Difficulties in Learning.

In the article the problem of difficulties in junior students teaching and proving of dependence of this phenomenon on mental health of children is considered. The nature of the identified dominant causes of learning difficulties, both internal and external, confirms that the reorganization in the modern primary school is aimed at strengthening the developmental impact of learning, at the formation of junior students' skills for learning that is directly related to their health in general and mental component in particular.

During the experiment it was found out that in elementary grades are often noticeable gaps in the skills of educational-cognitive nature (59 % of studied cases), poor performance of students caused by frequent diseases (19 % of the studied cases). In poorly achieving students self-regulation is violated. Planning for them is very difficult, the self-control is usually missing. Slowly doing class work, these students do not have time to check it, even in cases when the teacher reminds them of its necessity.

There were distinguished three groups of causes of the difficulties in junior students teaching during the experiment. Reasons for the first group are generating disadvantages of educational work of teachers: didactic (violation of the principles and rules of didactics); educational (mainly underestimation of extracurricular work with children). The second group of reasons due to impairment of normal physical, physiological and intellectual development of children, these reasons include: poor health; physical disability; individual psychological characteristics; negative character traits. Reasons for the third group are directly dependent on the willingness of teachers and students: the weak material base of schools; the low level of pre-school education; domestic living conditions of students; the cultural level of the parents; family relationships.

The author sees that innovative approaches to overcome the difficulties in the education of children of primary school are the promising directions for future research.

Key words: *mental health, junior students, primary school, learning difficulties, teachers of primary classes.*